

Ko e Lao Fakaangaanga Fili ke Fakangata 'ete Mo'uí – Ko e Lao Fakatu'utāmaki mo 'Ikai Malu

Kuo 'osi hoko ko e Lao Fakaangaanga 'a e Fili ke Fakangata 'ete Mo'uí, pea ko e me'a pē 'e taha te ne lava 'o ta'ofi ke 'oua na'a hoko ko ha lao, kapau 'e tokolahiangē 'a e tali 'ikai' i he fili makehe 'a e kakaí 'oku te u ke faí. Fakatatau ki he Lao Fakaangaanga ko 'ení, 'e fakalao ia ke tāmāte'i si'a ni'ihí 'oku nau

laveangofua pea pelepelengesi 'enau mo'uí, pea 'oku 'ikai ha ngaahi tu'utu'uni ke ne malu'i kinautolu 'o ka hoko ange ha tūkunga fakatu'utāmaki. 'Oku hangē leva eni ia ki he kāinga Pasifiká 'oku fie 'Otua 'a e kau toketaá he te nau lava pē ke nau to'o ha mo'ui. Ko e ngaahi mo'oni'i me'a eni ke mou vakai ki ai:

1) 'Ikai pau pe ko hai 'oku kau

'Oku 'ikai fakamahino ki he kau toketaá pe ko hai 'oku lava ke fili ke fakangata 'ene mo'uí. Ko hono mo'oni, ko e lao fakaangaangá, na'e fa'u pē ia 'e he kau loea mo e kau taki fakapolitikale kae 'ikai fa'u 'e ha kau toketā, 'a ē te nau fakahoko 'a e fakangata mo'uí.

- 'Oku faingata'a 'aupito ki ha toketā ke ne fakafuofua'i 'a e taimi 'e mate ai ha taha. Ka pehē 'e ha toketā 'oku toe pē 'a e māhina 'e ono pe si'iangē pea mate ha taha, ko 'ene fakakaukau lelei tahá pē ia ka 'oku 'ikai ke tonu matematē ma'u pē. Kuo fakamo'oni'i 'e he fakatoto fakasaianisí ko e peseti 'e 25% 'o e ngaahi fakafuofua peheé 'oku hala ia.
- Ko e taimi ni'ihí 'oku hala 'a e ola ia 'o e sivi fakatoketā 'o ha tokotaha 'oku puke. 'Oku a'u pē ki he peseti 'e 15% 'o e ngaahi sivi fakatoketā 'oku hala ia.
- Kapau 'e pehē 'e ha taha kuo tōtu'a 'ene mamahi'ia pea 'ikai ma'u ha fakafiemālie fe'unga, 'e 'ikai lava 'e he toketaá 'o faka'ikai'i. Ko e mamahi'ia 'oku kau ki ai mo e faingata'a'ia faka'atamai mo fakaloto, ko ia ai 'e lava pē ha taha ia 'oku 'ikai ke mamahi'ia fakasino 'o fili ke fakangata 'ene mo'uí.

2) Tu'unga faingata'a 'oku 'i ai 'a e kau toketaá

- 'Oku fiema'u 'e he Lao Fakaangaangá ke fai 'e ha toketā 'hono lelei tahá' ke fakapapau'i 'oku 'ikai ke ne teke ha taha ke ne fili ke fakangata 'ene mo'uí, kae lolotonga ia ko e taimi lahi 'oku 'ikai 'ilo 'e he toketaá ia 'a e tokotaha puké. Ko e taha eni ha founa ta'epau mo ta'efe'unga ke malu'i 'a e tokotaha puké mei hano fakamālohi'i ia ke fili ke fakangata 'ene mo'uí.
- 'E toki lava pē toketaá 'o talanoa ki he fāmilí 'o ka loto ki ai 'a e tokotaha puké, ka 'o kapau 'oku 'i ai ha me'a 'oku tamele 'i he vā 'o e tokotaha puké mo hono fāmilí, 'e 'ikai loto 'a e tokotaha puké ia ke talanoa 'a e toketaá mo hono fāmilí. 'E malava leva ke fili ha tokotaha puke ia ke fakangata 'ene mo'uí kae 'ikai 'ilo ia 'e he fāmilí pe kaungāme'á.
- 'Oku pau ke talanoa 'a e toketaá mo e kau ngāue fakatoketā kehe 'oku nau fa'a fetu'utaki fakangāue mo e tokotaha puké, ka ko e taimi lahi 'oku si'i pe mātu'aki hala ha 'ilo 'a e kau ngāue fakatoketā ko eni ia ki he tūkunga fakafāmilí 'o e tokotaha puké, pea huanoa leva ha fakamālohi pe pā'usi'i 'oku fai ki he tokotaha puké.

3) Si'i e taimi ke ta'ofi fakataimi pe tuku 'aupito

- Oku malava ke mate 'a e tokotaha puké hili ha 'aho 'e tolu pe fā kapau 'e loto ki ai e toketaá.
- Koe'uhí 'oku si'i e taimí 'i he vaha'a 'o e taimi faitu'utu'uni 'a e toketaá ke fakangata e mo'uí mo e taimi 'o e mate 'a e tokotaha puké, 'oku si'i fau leva ha faingamālie ke vakai'i mo siofi na 'oku 'i ai ha me'a 'e toe fiema'u ke fai.

4) 'Oku 'ikai ngofua ki ha toketā ke ne fakalotolahi'i ha tokotaha puke ke fili ke fakangata 'ene mo'uí, ka 'oku ngofua pē ia ki he kakai kehé

'Oku 'ikai lau 'e he Lao Fakaangaangá ko e maumau lao 'o ka hanga 'e ha taha 'o fale'i pe fakalotolahi'i ha tokotaha puke ke kole ke fakangata 'ene mo'uí. 'Oku 'uhinga eni ko e tokotaha 'i he toko hongofulu 'o e kau Kiwi matu'outu'á, kuo 'osi pā'usi'i ia tu'unga 'i he'ene vaivai, 3 taimi lahi 'e ha taha pē hono fāmilí, pea ko e tokotaha ko iá 'oku faingofua ke fakamālohi'i ia mo tāmāte'i 'i he Lao Fakaangaangá.

5) 'Oku lahi ange 'a e fakatu'utāmaki hono fakalotolahi'i ha taha ke mo'uí 'i hano fakalotolahi'i ke mate

Kapau 'e tokoni'i pe fakatupu 'e ha toketā ke mate ha taha fakatatau ki he Lao Fakaangaangá, 'e faka'atā faka'aufuli ia mei he halaia ki ha fai hia pe maumau'i ha lao sivilē. Ka kapau 'e 'ilo kuo afe ha toketā mei ha fa'ahinga fiema'u 'a e Lao Fakaangaangá, 'oku tu'u lavelaveili ia ke tautea ki he nofo pilisone pe totongi ha pa'anga.

6) Ko e lao ko 'ení 'e 'ikai te ne malu'i 'e ia 'a e kakai laveangofua 'i he nofó. Te ne tāmāte'i 'e ia kinautolu.

'Oku 'ikai fakamatala fakahokohoko mai 'e he Lao Fakaangaangá ha ngaahi tu'utu'uni malu'i, pea 'oku fu'u ngāvaivai 'a e ngaahi me'a ke ne ta'ofi ha hoko ha mate tupu mei ha fehālaaki. Ka 'i ai ha taha 'oku puke ha mahaki pea 'ikai toe sai, pea pehē 'e he toketaá 'oku toe pē māhina 'e ono pea mālōlō, 'oku tu'u he tu'unga fakatu'utāmaki ke fu'u vave 'ene maté koe'uhí ko ha hala 'a e fakafuofua'i hono taimi maté, pe ko ha hala hono sivi fakatoketaá, pe ko hano fakaloto'i 'e hano kāinga ta'e'ofa, pe ko ha'anau pā'usi'i ia.

